

Małgorzata Całka

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa
im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego w Kaliszu
e-mail: m.calka@bu.pwsz.kalisz.pl

[Stanisław Kowalik, *Uśpione społeczeństwo: szkice z psychologii globalizacji*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie SEDNO, 2015, 310 ss. [Recenzja]

DOI: <http://dx.doi.org/10.18778/0860-7435.22.23.11>

Procesy globalizacyjne i ich konsekwencje w życiu ekonomicznym i społecznym stanowią przedmiot zainteresowania przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych zajmujących się kwestiami ekonomicznymi, społecznymi i kulturowymi. Wśród licznych i różnorodnych, zarówno pozytywnych, jak i negatywnych, ocen globalizmu wyraźnie zaznacza się pogląd, iż globalizacja pociąga za sobą naruszenie tradycyjnego porządku społecznego oraz dezintegrację osobowości jednostki. W niestabilnym, modernistycznym kontekście ekonomiczno-społecznym dochodzi do szeregu negatywnych procesów (bezrobocie, fundamentalizm, terroryzm) rodzących niepokój, bezradność oraz lęk przed przyszłością. Jednocześnie wypieranie za pośrednictwem działań globalizacyjnych wartości wpisanych w lokalne kultury i zastępowanie ich uniwersalizmem skutkuje tworzeniem nowego porządku kulturowego.

Wydana w 2015 roku książka prof. Stanisława Kowalika wpisuje się w nurt społeczno-psychologicznych analiz procesów globalizacyjnych. Na tle bogatej literatury tematu wyróżnia się ona oryginalnością i świeżością ujęcia oraz niezwyklej wnikliwością badawczą i zasługuje na szczególną uwagę nie tylko socjologów i psychologów, ale także kulturoznawców. Autor – specjali-

sta w zakresie psychologii społecznej i klinicznej oraz psychologii rehabilitacji i sztuki (*Uniwersytet SWPS...* 2016) – ze swoistą wirtuozerią analizuje problemy życia jednostek i społeczeństw w kontekście nowego ładu społecznego, jak nazywa globalizację. Książka *Uśpione społeczeństwo...* (2015) zrodziła się z niezgody na zachodzące w życiu politycznym i społecznym procesy i ich konsekwencje, a „diagnoza braków w neoliberalnym układzie społecznym i poszukiwanie korzystnych rozwiązań dla jego udoskonalenia są podstawowym celem tego opracowania” (s. 10). Warto zaznaczyć, iż mottem książki stał się wiersz poznańskiego poety Pawła Kuszczynskiego pt. *Przypływ* nagrodzony na 43. Warszawskiej Jesieni Poezji.

Praca podzielona została na pięć rozdziałów, w których autor analizuje liczne, wzajemnie dopełniające się wątki; ich osnowę stanowi odkrywanie zagrożeń dla funkcjonowania jednostki we współczesnym świecie. Rzetelna analiza naukowa przeprowadzona została w oparciu o bogatą literaturę przedmiotu, głównie anglojęzyczną, załączoną do każdego rozdziału. We *Wstępie* (s. 9–16) naznaczonym osobistą refleksją nad skutkami utrwalania ładu globalizacyjnego w Polsce i na świecie Stanisław Kowalik nie kryje krytycznego stosunku do negatywnych przejawów neoliberalnego ładu społecznego, ale nie neguje też sztucznie i tendencyjnie „osiągnięć i sukcesów modernizacji” (s. 9). Na marginesie zasadniczych rozważań Autor podejmuje refleksję na temat przeobrażeń, jakie zaszły w sposobie uprawiania nauki w ciągu ostatniego ćwierćwiecza, ze szczególnym uwzględnieniem dyscyplin psychologicznych. Celna i bezpośrednia ocena konsekwencji globalizacji w działaniach naukowych, do których Kowalik zalicza osłabienie dyskursu naukowego i bezpośredniej wymiany myśli oraz obniżenie znaczenia wiodących do niedawna akademickich ośrodków myśli naukowej (psychologicznej) posiada charakter dalece uniwersalny. Zaprezentowany zbiór heterogenicznych refleksji stanowi *sui generis* raport o kondycji polskiej nauki.

Rozdział pierwszy *Oswajanie psychologii z globalizacją za pośrednictwem badań nad jakością życia* (s. 17–75) prezentuje złożoną genezę globalizacji. Przyjęta perspektywa badawcza daleka jest od ogólnikowego, powtarzalnego w opracowaniach przedmiotu rozumienia jej przyczyn. Stanisław Kowalik podejmuje wyzwanie zdefiniowania na nowo pojęcia globalizacji w świetle światowych procesów społeczno-ekonomicznych. Dąży też do możliwie precyzyjnego określenia jej społecznych i psychologicznych skutków i w sposób nowatorski stawia pytanie o znaczenie pojedynczych osób w przebiegu procesów globalizacyjnych. W katalogu konsekwencji na plan pierwszy wysuwa uniwersalizację warunków życia i postępowania ludzi, którą definiuje jako proces decydujący o powstawaniu homogenicznych wspólnot. Badacz odróżnia też wyraźnie uniwersalizację od uniformizacji rozumianej jako upodobnia-

nie się ludzi do siebie. Jako psycholog przenosi punkt ciężkości z ekonomicznego postrzegania globalizacji na jej psychologiczne konsekwencje w życiu współczesnego człowieka i dąży do uchwycenia jej istoty w najbardziej destrukcyjnym wymiarze – degradacji jednostki. Odwołując się do konkretnych przykładów z terenu Europy i Ameryki Środkowej Autor wskazuje na drastyczne przejawy nowego ładu społecznego, tj. ubóstwo, prostytutkę, konflikty etniczne oraz wykorzystywanie kryzysów ekonomicznych do realizacji partykularnych celów przywódców–dyktatorów. Te „sfinksy globalizacji”, jak je nazywa, silnie stymulują zarówno pozytywne, jak i negatywne przeżycia oraz wpływają na kształtowanie pozytywnej lub negatywnej wizji własnej osoby (s. 58). Jednocześnie następuje stopniowe przechodzenie od totalnej koncentracji norm życia społecznego do pełnej ich dekoncentracji oraz od pełnego partykularyzmu wartości do totalnej ich uniwersalizacji (s. 61). W konsekwencji dochodzi do wypełnienia nowym poglądem na świat i nowym systemem wartości rodzącej się pustki kulturowej. W ślad za tymi tendencjami rodzą się też nowe konteksty społeczne (ortodoksyjny oraz redundantny, niestabilny oraz odpowiedzialny) (s. 61–67), w których następuje zróżnicowane rozłożenie siły wpływu kultury narodowej i uniwersalnej na jednostkę.

Rozdział drugi *Globalizacja jako kontekst funkcjonowania psychologicznego ludzi* (s. 76–117) stanowi wnikliwe studium problemu globalizacji w ujęciu koncepcji psychologicznych i ukazuje zależności między zmianami w życiu społecznym a „psychologicznymi reakcjami na nie” (s. 79). W świecie podanym wpływem globalnych trendów jednostki czują się pozostawione same sobie. Osłabienie opiekuńczej roli państwa potęguje poczucie osamotnienia i bezradności. W miejsce interpersonalnej troski pojawiają się rywalizacja i napięcie. Stan ten określony jest mianem „szoku globalizacyjnego” (s. 85). Spłycona, a w niektórych aspektach zniszczona, zostaje kultura oparta na tradycyjnym i utrwalonym systemie wartości (s. 88). W wyniku tych zmian pojawiają się ruchy nacjonalistyczne i separatystyczne, które oferują swoją kulturę i swój system wartości. W ślad za nimi podąża egzystencjalny terrorizm bazujący na utrwalonym przekonaniu, że wszyscy mają równe szanse. Tym samym jednostce odebrane zostaje konstruktywne usprawiedliwienie w sytuacji życiowej porażki. Rodząca się pustka egzystencjalna, będąca wynikiem zachwiania dotychczasowego systemu wartości, wzmacnia koncentrację na zaspokojeniu potrzeb materialnych, czego podstawową egzemplifikacją jest „wyścig szczurów” podsycany przez wielkie koncerny (s. 89–90). Toteż sytuacja współczesnego człowieka uwikłanego w czynniki globalizacyjne porównywalna jest z sytuacją emigranta, który przechodzi ze starego (znanego) do nowego (obcego) porządku społecznego. Dotychczasowe normy i konwencje przestają być obowiązując i skuteczne, w związku z tym czuje się on zagrożony

i podejmuje próby przystosowania się do nowej sytuacji. Czyni to jednak w niekomfortowej sytuacji psychicznej, albowiem wszelkie indywidualne działania naznaczone są ograniczoną autonomią, typową dla „podmiotowości współzależnej” (s. 91).

W kontekście degradacji kultury i dotychczasowego ładu społecznego Stanisław Kowalik formułuje pięć tez charakteryzujących wpływ globalizacji na egzystencję jednostki (s. 106–114). Streścić je można następująco:

- 1) w globalnym świecie człowiek uzyskuje dokładne, bezpośrednie i ujednolicone (porównywalne) informacje o rezultatach swojej działalności,
- 2) podejmowane działania nie dostarczają informacji zwrotnych wpływających na długofalowe działania i decydujących o przebiegu życia,
- 3) ludzie pozbawieni są możliwości kształtowania takiego nastawienia percepcyjnego, które dawałoby poczucie stabilizacji i niezależności wobec wpływów zewnętrznych,
- 4) na skutek dekontekstualizacji działań następuje utrata poczucia indywidualności,
- 5) w wyniku braku właściwych punktów odniesienia człowiek przyjmuje postawę autoekspolatacji.

Przedstawione tezy Autor odnosi do działalności naukowej oraz instytucjonalnej organizacji nauki i wskazuje na ich silną globalizację. Przejawia się ona w sposób zasadniczy w obowiązującym systemie oceny pracowników naukowych, gdzie miarą użyteczności jest liczba punktów przyznanych za publikację. A przyjęty system oceny (zazwyczaj raz na rok) pozwala na porównywanie efektywności pracowników naukowych pochodzących z różnych krajów. Zdaniem Stanisława Kowalika przejawem tendencji globalizacyjnych na płaszczyźnie nauki jest także zanik nieformalnych dyskusji, dewaluacja autorytetów, zanik polemik i krytyki naukowej, co powoduje, że autorzy nie otrzymują konstruktywnych ocen dotyczących wartości swoich działań. Brak informacji zwrotnych o własnych dokonaniach oraz nacisk na badania zespołowe decyduje, jak dowodzi Autor, o zachwianiu poczucia indywidualnego wkładu w naukę oraz podważa sens pracy i utrudnia budowanie perspektywy życiowej. Dzieje się tak ponieważ dlatego, iż nauka traci funkcję stabilizatora redukującego niepewność. W konsekwencji młodzi badacze prowadzą badania dla nich samych, broniąc się, zwłaszcza w naukach społecznych i humanistycznych, przed zarzutami „bezproduktywności”. Poświęcają oni także dla kariery naukowej życie osobiste, szybko uzyskując tytuły naukowe, przy jednoczesnym poczuciu „wypalenia” zawodowego (s. 113). Sytuacja ta, według Stanisława Kowalika, odpowiada za uwiąd życia naukowego (s. 108).

Rozdział 3 *Konfrontacja globalizacyjnego ładu społecznego z koncepcją rozwoju człowieka* (s. 118–161) poświęcony jest analizie relacji zachodzących pomiędzy rozwojem społeczno-kulturowym a rozwojem indywidualnym. Stanisław Kowalik wychodzi od koncepcji, że neoliberalizm, jako trzon globalizacji, promuje decydowanie człowieka o własnym rozwoju pomijając jednocześnie wpływ jednostki na otoczenie społeczno-kulturowe. Konsekwencje tego stanu rzeczy uderzają w sposób zasadniczy w sytuacje współczesnych rodzin. Są one widoczne zwłaszcza w spadku dzietności w krajach o silnych procesach globalizacyjnych, w osłabieniu więzi emocjonalnych między dziećmi i rodzicami, pogarszającej się jakości kształcenia (nacisk na osiągnięcia dydaktyczne z odsuwaniem aspektów wychowawczych). Z kolei wzrost bezrobocia, przy jednoczesnej wysokiej mobilności i możliwościach wyjazdu, decyduje o utracie poczucia bezpieczeństwa w rodzinach. Umacnia się także zjawisko autoeksploatacji będącej zdegenerowaną formą rozwoju. Implikuje ona szereg typowych dla społeczeństw globalizacyjnych postaw, do których zaliczyć należy:

- 1) opóźnianie momentu wejście w dorosłość i związek małżeński;
- 2) równoczesne realizowanie wielu ról społecznych (praca na kilku etatach, zaangażowanie w działalność społeczną i charytatywną);
- 3) kompensowanie niepowodzenia w jednej roli, inną;
- 4) zachwianie jednoznacznego utożsamiania się z płcią.

Wskazując na ograniczenia w indywidualnym rozwoju, narzucone przez nową ideologię, Autor zauważa, iż wobec promowania koncepcji *homo oeconomicus*, kreującej postawę „maksymalizacji efektów własnego działania” (s. 130), jednostka musi zdecydować, czy odrzuca globalny ład społeczny, czy włącza się w wymagania „stawiane przez globalne otoczenie” (s. 140).

Rozdział czwarty *Globalizacja jako patologizacja życia społecznego i indywidualnego* (s. 162–246) jest zbiorem różnorodnych dywagacji na temat relacji jednostka – społeczeństwo. Odwołując się do koncepcji psychoanalitycznych Stanisław Kowalik wskazuje na przejawy socjo- i psychopatologii widoczne w życiu współczesnych społeczeństw. Należą do nich przede wszystkim: stan bierności społecznej, w tym depresja, schizofrenia, wyuczona bezradność oraz dezindywidualizacja przejawiająca się w naruszaniu norm społecznych i prowadząca do prostytucji, narkomanii oraz przestępstw. Analizując zależności między sferą ekonomiczną a patologizacją życia społecznego nasiloną przez globalizację Autor ukazuje zależności pomiędzy wzrastającą liczbą samobójstw w krajach rozwiniętych i rozwijających się a rozkładem dóbr ekonomicznych (s. 196). Za przejawy patologii społecznej uznaje także „utowarowienie obywateli” oraz „życie na kredyt” (s. 199–200). Na płaszczyźnie

psychicznej procesy te odpowiadają za „zbiorowy smutek i nihilizm”, „naruszenie struktury własnego Ja” (s. 202–203) oraz schizoizydację relacji i „melancholijną relację z otoczeniem” (s. 236). Obok przyczyn ekonomicznych źródło zaburzeń psychicznych stanowią także czynniki polityczne, zwłaszcza przekazywanie ważnych obszarów życia społecznego w ręce prywatne [np. służby zdrowia – przyp. M.C.], reformy edukacji, regulacje prawne zabezpieczające interesy korporacji i grup interesów. Całości destrukcyjnego obrazu dopełniają kulturowe zagrożenia, a zwłaszcza narzucanie uniwersalnej kultury i niszczenie kultur lokalnych, promowanie sztuki o niskiej wartości artystycznej prowadzące do jej degradacji i degeneracji.

Rozdział piąty *Rozwiązywanie problemów społecznych w zbiorowościach globalnie zorganizowanych* (s. 247–310) stanowi zmienioną wersję artykułu pt. *Rozwiązywanie problemów społecznych w zbiorowościach zorganizowanych i spontanicznych* opublikowanego w wydaniu zbiorowym pt. *Psychologiczny kontekst problemów społecznych* (Sęk & Kowalik 1999). Rozdział jest formą podsumowania przedstawionych w częściach poprzednich zagadnień poprzez wskazanie na możliwości choćby częściowego zniwelowania negatywnych skutków trendów globalnych. Autor postuluje wprowadzanie „naprawczych” rozwiązań istniejących problemów społecznych w sposób zdroworozsądkowy i zrównoważony. Za elementy „uzdrowiania” społeczeństwa uznaje rozpoznanie symptomów problemu społecznego oraz reagowanie na niego przez podjęcie aktywności indywidualnej i zbiorowej. Według Stanisława Kowalika narzędzia, którymi dysponuje psychologia mogą być z powodzeniem wykorzystane do przekształcenia globalnego ładu społecznego, tj. „przywrócenia [mu] ludzkiej twarzy” (s. 275). Jednakże zwraca on uwagę na zagrożenia wynikające z uwikłań globalizacyjnych samych psychologów. Píše wręcz „O jedynej możliwej pozycji psychologa zaangażowanego w rozwiązanie problemu społecznego” (s. 287–291) i wskazuje, że jest nią utrzymanie optymalnego dystansu wobec problemu i instytucji, której on dotyczy. Oznacza to wycofanie się na pozycję „poza strukturą wzajemnych powiązań występujących w danej organizacji” (s. 288). Autor zwraca też uwagę na trudności w rozwiązywaniu problemów społecznych, do których zalicza różnice w mentalności (np. wśród polityków) oraz brak odpowiednich narzędzi badawczych (pomiarowych). Wśród możliwych propozycji rozwiązywania kwestii społecznych zaleca interwencję środowiskową odnoszącą się do „bezpośredniego oddziaływania na ludzi, którzy muszą dokonać przeorganizowania własnego działania w celu rozwiązania problemu społecznego (s. 298)”.

Za kardynalne dla całości rozważań i podkreślające wagę podjętego tematu uznać należy postawione przez Autora pytanie, które winno stać się mot-

Stanisław Kowalik, *Uśpione społeczeństwo...*

tem nie tylko dla badaczy problemu. Brzmi ono: „dlaczego ludzie mimo zmieniających się warunków życia społecznego nie traktują globalizacji jako źródła problemów społecznych?” (s. 258).

Reasumując, książka Stanisława Kowalika stanowi niezwykle cenne studium społecznego i psychicznego funkcjonowania jednostki w zglobalizowanym świecie. Wzbogacenie jej o materiał empiryczny, do którego braku sam Autor się przyznaje oraz uzupełnienie przeprowadzonej analizy o studia przypadku odnoszące się do polskiej rzeczywistości społecznej (być może w kolejnym wydaniu), zdecydować mogą o zaliczeniu jej do kanonu przełomowych analiz z zakresu globalizacji.

Bibliografia

- Uniwersytet SWPS: Centrum Prasowe SWPS: Eksperti: prof. dr hab. Stanisław Kowalik. (2016). [online]. Pobrane 10 października 2016 r. z: <http://www.centrumprasowe.swps.pl/eksperti/45-psychologia/3143-prof-dr-hab-stanislaw-kowalik>.
- Kowalik, Stanisław. (2015). *Uśpione społeczeństwo: szkice z psychologii globalizacji*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie SEDNO, 2015, 310 ss.
- Kowalik, Stanisław. (1999). Rozwiązywanie problemów społecznych w zbiorowościach zorganizowanych i spontanicznych. W: H. Sęk, S. Kowalik (red.) *Psychologiczny kontekst problemów społecznych*. Poznań: Fundacja Humaniora. s. 13–58.